

DELİLLER ARASINDA TEÂRUZ VE TERCİH

Yard.Doç.Dr.Hasan GÜLEÇ

İslâm hukukunda bazan deliller arasında ilk bakışta zahiren zıtlıklar var gibi görünür. Buna "teâruz" denir. İtikad, ibadet, ahlâk gibi dinin temel konularıyla ilgili olarak Kitap ve Sünnet'te teâruz olmaz. ¹ Teâruz bir meselenin mahiyetiyle de ilgili olmaz; detayı ile ilgili olur.

İki delil arasındaki öncelik-sonralık münasebeti ile maksadın veya kıyasın mukaddimelerinin yanlış anlaşılması gibi şeyler teâruzun başlıca sebepleridir. ²

Teâruz, deliller arasında tercih yapma gibi bir kısım metodlarla giderilir. Nasların nüzûl ve vürûd tarihleri bilinirse, sonraki öncekini nesheder. Tarih bilinemezse teâruzu gidermek için ikinci yol tercihtir. Şayet iki nasdan birinin diğerine tercih edilmesi de mümkün olmazsa cem ve telif metodu uygulanır; her iki nasla da amel etme yoluna gidilir. Bundan da sonuç alınamazsa her iki nas da yok sayılır; ikisi ile de amel edilmez. Kelâmcı fakihlerin metoduna göre nasların teâruzu halinde önce cem ve telif sonra tercih ondan sonra da nesh en sonunda da tesâkuta (terke) başvurularak teâruz giderilir. Fakihlerin metoduna göre ise teâruzu giderme sırası şöyledir: a) Nesh, b) Tercih, c) Cem ve tefik, d) Tesâkut (terk). Muhaddislere göre teâruzu giderme sırası şu tarzdadır: a) Cem ve telif, b) Nesh, c) Tercih, d) Tevakkuf (bekleme). Bu makede anahatları ile teâruz ve tercih üzerinde durulacaktır.

Kuvvet itibariyle birbirine denk iki delilden birinin diğerine zıt, meselâ haram-helâl, menfî-müsbet olması, teâruzun rüknüdür. ³

İki delilden her ikisinin de aynı anda ve aynı yerde mevcut olması teâruzun şartıdır. ⁴

İki âyet arasında teâruz varsa bunu gidermenin yolu, önce müzûl tarihine bakmaktır. Bu bilinirse sonraki öncekini nesheder. Tarih bilinemezse, hadisenin hükmünü öğrenmek için Sünnet'e başvurulur. İki Sünnet'teki teâruz da böyle giderilir. Yâni tarih bakımından sonra olan, öncekini nesheder. Sahabî kavli veya sahih kıyas, Sünnet'teki teâruzu gidermede yardımcı unsurlardır. ⁵

DELİLLER ARASINDA TEÂRUZ VE TERCİH

araştırma yapmaya gerek yoktur. Bu durumda kişi teyemmüm eder ve namazını kılar. Fakat içmek istediği temiz suya dâir araştırma yapar. Teyemmüm, abdest yerine geçer. Şâfiî bu görüşe katılmaz. ¹⁸

Birisi temiz diğeri kirli iki elbise olsa ve bunlardan hangisinin temiz olduğu ayırdedilemese, başka da temiz elbise veya temizleyecek su bulunamasa araştırma yapılır ve temiz olduğuna karar verilenle namaz kılınır. ¹⁹

Birbirine zıt iki kıyastan daha sağlam olanına göre hareket edilir. İletî nasla belirlenmiş kıyas, illetî istinbat edilenden; yine illetî daha tesirli veya hükme daha uygun düşen kıyas böyle olmayandan daha sağlam olur.

İstinbat yoluyla tesbit edilen illet zannîdir ve bu, kıyas üzerinde görüş ayrılıklarına sebep olur. Çünkü illet olmak üzere tesbit edilen müessir ve münasib vasfın istihracı, her müctehide göre değişebilir. Böylece kıyas şekilleri arasında ihtilaf meydana gelir. Meselâ küçük bir kıza evlendirme konusundaki velâyetin illetî Ebû Hanîfe'ye göre (ö. 150/767) **küçüklüktür**; dolayısı ile çocuk ergenlik çağına girince bu velâyet sona erer. İmam Şâfiî'ye göre velâyetin illetî **bekarettir**; o halde evlenip boşanmak suretiyle dul kalan bir kadın ergenlik çağına ermese dahi velâyetten kurtulur; bekâreti devam ediyorsa, ergenlik çağına ulaşmış olsa bile velâyet kalkmaz. ²⁰

İki kıyastan birinin illetinin muktezâsı menfi, diğerininki müs-bet ise menfi olan tercih edilir. ²¹

Tercih yapmanın şartlarını üç grupta toplamak mümkündür:

1- İki delil arasında sübut bakımından denklik olmalıdır. Meselâ Kitap'la heber-i vâhid arasında denklik olmaz. Ancak delâlet yönünden olabilir.

2- Kuwvette denklik: Mütevâtir haberle âhâd haber arasında denklik olmaz. Görüş birliği ile mütevâtir tercih edilir.

3- İki delil arasında hüküm, vakit, yer ve yön birliği olmalıdır. Meselâ cuma ezanı okunurken alış-verişin yasak oluşu ile diğerk zamanlarda mubah olması arasında hüküm birliği ve dolayısı ile teâruz yoktur. ²²

İki delilden birisi haram diğeri de mubahlık ifade ediyorsa hanefilere göre haram hükmü tercih edilir:

Hiz. Aîşe şöyle anlatır: Bana keler (kızartması) hediye edilmişti. Yenilip yenilmeyeceğini Hiz. Peygamber'e sordum; hoş karşılamadı. Bir

dilenci geldi; ona yedirmek istedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "yemediğin bir şeyi ona mı yedireceksin" buyurdu. Bu rivayetten, Hz. Peygamber'in, haram olduğundan dolayı kelerden hoşlanmadığı hükmüne varılmıştır.

İbn Ömer'den (ö. 73/692) keler yemenin mubah olduğuna dâir bir rivayet vardır. Hz. Peygamber'e keler yemek sorulunca şu cevabı vermiştir: "Benim kavmimin bir yemeği değildir. Sahsen ben hoşlanmıyorum. Keleri helâl de haram da kılmıyorum".²³ Serahsî'nin bu konuya dâir şöyle bir açıklaması vardır: Keler yemek önceleri serbestti. Sonra yasak edildi. Bu teâruzu giderme yolu, haramın mubahlıktan sonra oluşudur. Haram hükmüne göre hareket etmek evlâdır.²⁴ Âmidî (ö. 631/1233) de ekseriyete göre bu durumda haram ifade eden hükmü tercih etmenin evlâ olduğunu söyler.²⁵

Ebu'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) ve şâfilere göre müsbet nas, menfi olana tercih edilir. Hânefililer bu konuda görüş birliği içinde değildirler. Bazıları müsbeti bazıları da menfiyi tercih ederler.²⁶

Serahsî müsbetin menfiden evlâ olduğuna dâir şu misalleri verir:

Bilâl-i Habeşî'nin(ö. 20/641) rivayetine göre Hz. Peygamber Kâbe'nin içinde namaz kılmamıştır. İbn Ömer'in rivayetine göre de kılmıştır. Yâni Bilâl-i Habeşî, Hz. Peygamber'in Kâbe'nin içinde namaz kıldığını görmemiştir. İbn Ömer ise görmüştür.²⁷ Enes, (ö. 93/712) Hz. Peygamber'in veda haccında hacc-ı kıran yaptığını; Câbir (ö. 78/697) hacc-ı ifrad yaptığını rivayet eder. Biz, hacc-ı kıran yaptığımıza dâir rivayeti, hacc-ı ifrad yaptığını bildiren rivayete tercih ederiz. Câbir, Hz. Peygamber'in umre yaparken telbiyesini duymamıştır. Haccederken telbiyesini duymuş ve hacc-ı ifrad yaptığını rivayet etmiştir. Duyulmayan menfi rivayet değil de hacc-ı kıran yaptığımıza dâir müsbet rivayet tercih edilmiştir.²⁸

Âmidî'ye göre tahrîm ve vücûb ifade eden iki delilden muktezası tahrîm olanı; haram-mekruh olandan haram olanı tercih etmek evlâdır.²⁹

Usulcüler, bizzat râvinin kendisiyle ilgili olarak yapılması gereken tercihlere dâir şu bilgileri verirler:

1- Râvisi çok olan rivayet, az olana tercih edilir. el-Kerhî bu görüşe katılmaz. Âmidî'ye göre zannî bilgiler bir araya gelince kat'iyete yakın zann-ı galip hasıl olur. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), el-Muğîre'nin (ö. 50/670), nineye Hz. Peygamber'in altıda bir hisse verdiğine dâir rivayetini, Muhammed b. Mesleme'nin (ö. 43/663) rivayeti ile destekle-

DELİLLER ARASINDA TEÂRUZ VE TERCİH

yinceye kadar uygulamamıştır. Hz. Ömer (ö. 23/644) de Ebû Mûsa'nın (ö. 44/665) rivayetini, Saîd el-Hudrî'ninki (ö. 74/693) ile destekleyinceye kadar kabul etmemiştir.

Şevkânî (ö. 1250/1834), aynı görüştedir ve bunun cumhurun kanaati olduğunu söyler. Ebû Hanife ile Ebû Yusuf, (ö. 182/798) sırf râvi çokluğunun tercih sebebi olamayacağı kanaatindedirler. ³⁰

2- İki hadisten birinin râvisinin adaleti ve güvenilirliği meşhur, diğeriinki değilse meşhur olanı tercih edilir.

3- Daha bilgin, hafızası daha kuvvetli veya daha müttaki olanın rivayeti, böyle olmayanınkine tercih edilir.

4- İki rivayetten birisi doğrudan doğruya râvi ile ilgili ise, diğeri değilse ilgili olan tercih edilir.

5- Râvi, hadisenin bizzat kahramanı ise onun rivayeti başkalarınınkine tercih edilir.

6- Duyma esnasında Hz. Peygamber'e daha yakın olanın rivayeti, böyle olmayanınkine tercih edilir. ³¹

Şevkânî, hadislerin tercih edilme konusunu dört açıdan ele alır ve bunların **isnad, metin, medlûl ve hâricî bir şey** olduğunu söyler: Râvi zinciri az olan (âli isnâd), çok olana (nâzil isnâda); büyüğün rivayeti küçüğünkine, fakîh olanınki olmayanınkine, arapçayı bileninki bilmeyeninkine, Hulefâ-i Râsîdîn'inki diğelerine, Hz. Peygamber'le çokça beraber bulunanınki az bulunanınkine tercih edilir. ³²

Metinle ilgili olarak da hâs, âmna; efsah, fasîhe -bunun tercih edilmeyeceğini söyleyenler de vardır-; tahsîs edilen âmm, tahsîs edilmeyen âmna; hakikat, mecaza; şer'î ve örfî hakikat, luğavî hakikata; nehy, emre; mecaz, müstereke; iktizâ delâleti, işâret delâletine tercih edilir. ³³

Medlûlle ilgili tercihlerin başlıcaları şunlardır:

İhtiyata daha yakın olan, olmayana; had cezasını düşüren, düşürmeyene tercih edilir. ³⁴

Hâricî şeyler de şunlardır:

Başka bir delille kuvvet kazanan, kazanmayana; kavli olan delil, fiilî olana -çünkü sözün sîgası vardır, fiilin yoktur-; râvinin fiili veya sözü ile tefsir ettiği şey, tefsir etmediğine tercih edilir. ³⁵

Âmidî, hâricî şeylere şunları da ekler:

İki delilden birisi, Kitap veya Sünnet veya icmâ veya kıyas delillerine uygun olur, diğeri olmazsa uygun olanı tercih edilir. Medine âlimlerinin uyguladıkları şeyler, uygulamadıkları şeylere tercih edilir. ³⁶

Ayrıca mütevâtir âhâda; müsned mürsele; tâbiünün mürseli, tebaü'-t-tâbiünün mürseline; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) rivayetleri meselâ Ebû Dâvûd'un kine (ö. 275/889) tercih edilir. ³⁷

Âile hayatı ve kadınlarla ilgili konularda Hz. Âişe'nin rivayetleri, erkek sahâbîlerinkine tercih edilir. Meselâ Hz. Âişe'den, inzal olmasa da iltikâü'l-hitâneynin guslû gerektirdiğine, ³⁸Ebû Saîd el-Hudrî'den de ancak inzalin guslû gerektirdiğine ³⁹ dâir rivayet vardır. Bu durumda Hz. Âişe'ninki tercih edilir. Yine Hz. Âişe'nin "Hz. Peygamber oruçlu olduğu halde şafağa kadar cünüp duruyor sonra da oruç tutuyordu" ⁴⁰ rivayeti, Ebû Hureyre'nin (ö. 58/677) "kim cünüp durumdayken şafak sökerse artık oruç tutmasın" ⁴¹ rivayetine tercih edilir. Çünkü bu gibi konularda Hz. Âişe, Hz. Peygamber'i daha iyi tanır. ⁴²

Erkeğin, kadının, hürün, kölenin rivayetlerinin birinin diğere tercih edilip edilmeyeceğine dâir görüş ayrılıkları vardır. İmam Muhammed'e göre hürlerin rivayeti, kölelerinkine tercih edilmez. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf, İmam Muhammed'in bu görüşüne katılmazlar. Serahsî de bu son kanaattedir. ⁴³

Râcihin mercûha takdîm edilmesi mâkûldür. Bunun için Ebû Hanîfe, "idrardan sakınmanın gerekli olduğunu" ⁴⁴ bildiren hadisi, Uranıyyîn'in, "deve idranı içmeleri" ⁴⁵ hadisine tercih etmiştir. ⁴⁶

Tercihle ilgili diğeri bir örnek de Hz. Peygamber'in, Hz. Meymûne (ö. 51/671) ile ihramlı iken mi ihram dışında mı nikâhlandığı konusudur. Bunun her ikisine dâir hadisler vardır: Yezîd b. el-Asam (ö. 101/719) şöyle rivayet eder: "el-Hâris kızı Meymûne, Rasûlullah'ın kendisi ile ihramlı değilken evlendiğini bana anlattı. Meymûne hem benim teyzemdi. Hem de İbn Abbas'ın (ö. 68/687) teyzesi idi". ⁴⁷ İbn Abbas ise şu rivayette bulunur: "Hz. Peygamber Meymûne ile ihramlı iken nikâhlandı; ihramdan çıktıktan sonra zifafa girdi. Meymûne, Serif denilen yerde vefat etti. Bu evlilik, umretü'l-kazada olmuştu". ⁴⁸

İmam Şâfi'ye göre ihramlının nikâhlanması câiz değildir. Çünkü cinsî temas, ihramda sebepleriyle birlikte haramdır. İhramlının avı satın alınması da böyledir. Hanefilere göre ihramlının nikâhlanması câizdir. Çünkü kadının, ihramlı bir erkeğe haram oluşu, akde bağlı bir fiilden dolaydır. Bu fiil, cinsî temas gibi tam faydalanma yahut do-

DELİLLER ARASINDA TEÂRUZ VE TERCİH

kunma ve öpme gibi eksik faydalanma olabilir. Nikâh akdinin bizatihi kendisinde haramlık yoktur. İhramlı iken koku ve elbise satınalmak da böyledir. Şâfiî, Yezîd b. el-Asam'ın; hanefilere de İbn Abbas'ın rivayetini esas alırlar. Ayrıca hanefiler, ihramlı olmak ârizî, ihramsız olmak ise asıldır derler. Yine İbn Abbas, fakihtir. Konuyu daha iyi kavrayıp tesbit eder. Yezîd bu konularda ona denk olamaz kanaatindedirler.

SONUÇ:

İslâm hukukuna göre hükümleri bilmeye vasıta olan delillerin asıl kaynağı Allah'tır. Bunlar arasında bir teâruzun olmaması gerekir. Fakat delillerden çıkarılan fer'î meselelere âit hükümlerin bazılarında zahiren teâruz olabilir. Hükümler arasındaki bu sathî zıtlık, uygun olan bir metodu ortadan kaldırır. Bu metodlar nesh, tercih, cem ve tevfiq (telif), tesâkut (terk) tur. İslâm hukukçuları bunları kulanırken farklı bir sıralamaya tâbi tutmuşlardır. Bu farklı sıralama detayda da farklı soruclar doğurur. Bütün hükümlerin kesin delillere dayanmaması, bazılarının delillerinin zannî oluşu, fakihlerin aynı metodu kullanmamaları, mükellefler için bir genişliktir. Böylece fûrûda dar bir hükümün içine sıkışıp kalmazlar.

Teâruzun nasıl giderileceğini, tercihin nasıl yapılacağını bilmek, müslümanı zihnen rahatlatır. Bilhassa hadisler okunurken beliren istifhamlar cevap bulur.

Usûl kitaplarındaki sırf nazari ve farazi tercih kaideleri yerine ameli olanlar ve pratik değer taşıyanlar ele alınmalı, bunlar incelenmelidir.

Tercih, âlimlerin görüş birliği edebildikleri bir konu değildir. Çok teferruatı olan geniş bir sahadır.

Delillerdeki teâruzu giderme ve tercih yapma çalışmaları, islâm hukukçusuna büyük bir ilmi dirayet kazandırır.

Hanefilerin taksimine göre, müctehidler tabakasında tercih yapanlar, beşinci sırayı alırlar.

KAYNAKLAR :

- 1- Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, Usûl, Beyrut 1393/1973, II, 12; Muhibbullah b. Abdî's-Şekûr, Müsellemu's-Sübût fî Usûbi'l-Fıkh, Mısır (Bulak) 1324,

- II, 189 (Teâruz konusuyula ilgili yeni literatür için bk. Abdu'l-Lâtif Abdullah Aziz el-Berezenî, et-Teâruz ve't-Tercih Beyne'l-Edilleti's-Şer'iyye, Bağdad 1397/1977; İsmail L. Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul 1982).
- 2- M. b. A. Şekûr, age. II, 189
- 3- Serahsî, Usûl II, 12
- 4- Serahsî, Usûl II, 12; Sadru's-Şeria Ubeydullah b. Mes'ûd - Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, et-Tavdih ve't-Telvîh, İstanbul 1310, II, 611
- 5- Serahsî, Usûl II, 13; S. Şeria-Teftâzânî, age. II, 615; Abdü'l-Azîz el-Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, İstanbul 1307, III, 796
- 6- S. Şeria-Teftâzânî, age. II, 614
- 7- A. Buhârî, age. III, 798
- 8- Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, Sünen, Mısır 1348/1930, kûsûf 16; Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, el-Muğnî, Beyrut 1405/1985, II, 143
- 9- Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, es-Sahih İstanbul 1315, kûsûf 4
- 10- A. Buhârî, age. III, 799; S. Şeria-Teftâzânî, age. II, 614
- 11- Mâide 5/6
- 12- A. Buhârî, age. III, 799
- 13- Serahsî, Usûl II, 20; S. Şeria-Teftâzânî, age. II, 617; M. b. A. Şekûr, age. II, 195
- 14- Ebû İsmâil Necmü'd-Dîn Câfer b. el-Hasen el-Hillî, Şerâiu'l-İslâm, Necef 1389/1969, I, 22; el-Kurtubî, el-Câmi, Kahire 1387/1967, VI, 91; et-Tabresî, M. el-Beyân, Tahran, trs. II, 163
- 15- Bakara 2/222
- 16- A. Buhârî, age. II, 811; S. Şeria-Teftâzânî, age. II, 620; M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 196
- 17- Usûl II, 20
- 18- A. Buhârî, a.g.e. III, 799-801
- 19- A. Buhârî, a.g.e. III, 801
- 20- Muhammed Ebû Zehra, Usûlü'l-fikh, Kahire trs. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), 247 (Ter. Abdülkadir Şener, İslâm Hukuku Metodolojisi, Fıkıh Usûlü, Ankara 1973, 300-301)
- 21- Seyfü'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ali b. Muhammed el-Âmidî, el-İhkâm fi Usûl'l-İhkâm, Kahire 1387/1968, IV, 246
- 22- Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl, Mısır 1356/1937, 273
- 23- Buhârî, zebâih 33; A. Buhârî, a.g.e. III, 814, 816, 817; M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 200
- 24- Usûl II, 20
- 25- İhkâm IV, 226
- 26- Serahsî, Usûl II, 21; A. Buhârî, a.g.e. III, 817; M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 200
- 27- Usûl II, 24; İhkâm IV, 228
- 28- Usûl II, 23, 24
- 29- İhkâm IV, 227
- 30- Serahsî, Usûl II, 24; A. Buhârî, a.g.e. III, 822; Şevkânî, a.g.e. 286
- 31- Âmidî, İhkâm IV, 209-211
- 32- İ. Fuhûl 286-288
- 33- Âmidî, İhkâm IV, 217, 221, 222; Şevkânî, İ. Fuhûl 278, 279; M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 194

DELİLLER ARASINDA TE'ARUZ VE TERCİH

- 34- Âmidî, a.g.e. IV, 229, 252; Şevkânî, a.g.e. 279
- 35- Şevkânî, a.g.e. 279-280
- 36- İhkâm IV, 231, 252
- 37- Âmidî, age, IV, 212-214
- 38- Buhârî, ğusl 28; Müslim b. el-Haccâc, Sahîh, Mısır 1373/1955-1375/1956, hayz 88; Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, Sü-nen, Mısır 1372/1952, taharet 111
- 39- Müslim, hayz 80, 81; Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, Sünen, Mısır 1357/1938, taharet 81; İbn Mâce, taharet 110; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mısır 1313, III, 29, 36, V, 115, 116, 416, 421
- 40- Buhârî, savm 22; Müslim, sıyâm 13; A. b. Hanbel, Müsned IV, 34, 36, 38, 67
- 41- Buhârî, savm 22; Müslim, sıyâm 13
- 42- Âmidî, a.g.e. IV, 206; Şevkânî, a.g.e. 273
- 43- Serahsî, Usûl II, 24; A. Buhârî, a.g.e. III, 823
- 44- Müslim, taharet 111; Ebû Dâvûd, taharet 11; Nesâî, taharet 26
- 45- Buhârî, hudûd 18; Müslim, kasâme 9
- 46- M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 195
- 47- Müslim, nikâh 48
- 48- Buhârî, meğâzî 43; Müslim, nikâh 46
- 49- Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, el-Ümm, Beyrut 1393/1973, V, 78; Serahsî, Usûl II, 21; A. Buhârî, a.g.e. III, 818-821; M. b. A. Şekûr, a.g.e. II, 201

(الملخص)

التعارض والترجيح بين الأدلة

التعارض هو تدافع الحجتين ولا يكون في نفس الأمر و الا لزم التناقض ، بل يتصور التعارض ظاهرا . و تعارض الدليلين كونهما بحيث يفتضى أحدهما ثبوت أمر والآخر انتفاءه ، في محل واحد و في زمان واحد . أما الترجيح فهو اثبات الفضل في احد جانبي المتقابلين أو جعل الشيء راجحا . و في الاصطلاح اقتران الأمانة بما تقوى با على معارضتها .

و من أسباب التعارض الجهل بتاريخ الدليلين أو الخلفي فهم المراد أو في مقدمات القياس . و ركنه تقابل الحجتين المتساويتين على وجه يوجب كل واحد منهما ضد ما توجبه الأخرى كالحل والحرمة والنفي والاثبات . و شرطه أن يكون تقابل الدليلين في وقت واحد و في محل واحد .

يزال التعارض بين الحجتين عند الأحناف بالنسخ أولا ، ثم الترجيح ثم الجمع التوفيق ثم التساقط أي الترك . وعند الشافعية بالجمع والتأليف ثم الترجيح ثم النسخ ثم التساقط . و عند المحدثين بالجمع والتأليف ثم النسخ ثم الترجيح ثم التوقف .

الترجيح بين الأدلة الشرعية يكسب الفقيه بطة في العلم . و صاحب الترجيح في الطابق الخامس من طبقات المجتهدين عند الأحناف .